

Ліна БІЛОУС,

orcid.org/0000-0002-1580-8745

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

(Івано-Франківськ, Україна) linabilous.if@gmail.com

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ПОЗИЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х – 1991 років

У статті здійснена спроба висвітлення українського національного руху другої половини 1980-х – 1991 років через призму дослідження основних ідейно-політичних позицій у русі: націонал-комунізму, інтегрального націоналізму та націонал-демократизму.

З'ясовано, що рух указанного періоду, який посів помітне місце в багатовіковій історії національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу, був безпосередньо спричинений горбачовською перебудовою й закономірно продовжив правозахисну традицію українського руху опору середини 1950-х – 1970-х рр.

Установлено, що рух другої половини 1980-х – 1991 рр. був не єдиною цільною структурою, а виступав як аморфний за своїми організаційно-правовими формами (репрезентований різними національно-патріотичними силами, наостанок весь народ через грудневий 1991 р. референдум легітимізував утворення нової держави – України) процес боротьби з відстоювання як індивідуальних прав особи (громадянських, політичних, релігійних, соціальних тощо), так і права народу на власну національно-культурну ідентифікацію та національну державність. Акцентовано на тому, що саме у відстоюванні більшою мірою українських національних прав полягав головний пафос руху вказаного періоду.

Аналіз діяльності представників руху показав, що всі вони виходили з розуміння національного права як природного права особи на національну ідентифікацію її народу в економічній, політичній, культурній тощо площинах. Різним при цьому було бачення шляхів реалізації національних прав як найбільш ефективних, що об'єктивно дало змогу виділити основні позиції у функціонуванні руху: націонал-комунізму, інтегрального націоналізму та національного демократизму – і зробити висновок, що пріоритетним і найбільш конструктивним було національно-демократичне спрямування в розвитку руху як заперечення тоталітарних рис інших двох напрямів і відображення прагнень українського народу здобути й розбудувати свою демократичну державу за збереження поваги до міжнародно визнаних прав національних меншин та особи.

Ключові слова: український національний рух, національно-патріотичні сили, національні права, націонал-комунізм, інтегральний націоналізм, націонал-демократизм.

Lina BILOUS,

orcid.org/0000-0002-1580-8745

Candidate of Political Science, Associate Professor;

Associate Professor of Social Sciences Department

of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

(Ivano-Frankivsk, Ukraine), linabilous.if@gmail.com

IDEOLOGICAL AND POLITICAL POSITIONS IN THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT OF THE SECOND HALF OF THE 1980S – 1991

The article attempts to cover the Ukrainian national movement of the second half of the 1980s – 1991 through the lens of exploring the main ideological and political positions in the movement: national communism, integral nationalism, and national democracy.

It has been found out that the movement of the mentioned period, which took a prominent place in the centuries-old history of the national liberation struggle of the Ukrainian people for its state, was directly caused by the Gorbachev's Restructing (Perestroika) and naturally continued the human rights tradition of the Ukrainian resistance movement of the mid-1950s – 1970s.

It has been established that the movement of the second half of the 1980s – 1991 was not the only integral structure, but appeared as the amorphous in its organisational and legal forms (it was represented by various national-patriotic forces, and finally the whole nation legitimised the formation of the new state – Ukraine – through the referendum in December 1991) process of combating both individual rights (civil, political, religious, social, etc.) and the people's right to their own national-cultural identification and national statehood. It is emphasized that the main pathos of the movement of that period mainly consisted in defending Ukrainian national rights.

The analysis of the movement representatives' activities has showed that they all proceeded from the understanding of national law as a natural right of a person to national identification of their people in economic, political, cultural and other fields. At the same time different were the ways of realizing national rights as the most effective ones, which objectively made it possible to distinguish the main positions in the functioning of the movement: national communism, integral nationalism and national democracy and conclude that the national democratic direction was the foreground and the most constructive one in the development of the movement as the denial of the totalitarian traits of the other two directions and the reflection of the Ukrainian people's aspirations to acquire and build their democratic state while maintaining respect for the internationally recognized national minorities and human rights.

Key words: *Ukrainian national movement, national-patriotic forces, national rights, national communism, integral nationalism, national democracy.*

Постановка проблеми. Помітне місце в багатовіковій історії національно-визвольної боротьби українського народу, який 1991 року домігся політичної перемоги, посідає рух періоду другої пол. 1980-х – 1991 рр. Український національно-визвольний рух у 80-х рр. ХХ ст., що безпосередньо спричинений горбачовською перебудовою, закономірно продовжив правозахисну традицію українського руху опору середини 1950-х – 1970-х рр. Як і в попередній період, рух другої пол. 1980-х – 1991 рр. виступав не єдиною цільною громадською структурою, а як аморфний за своїми організаційно-правовими формами процес боротьби з відстоювання як індивідуальних прав особи (громадянських, політичних, релігійних, соціальних тощо), так і права народу на власну національно-культурну ідентифікацію та національну державність. Причому саме у відстоюванні більшою мірою українських національних прав полягав, на нашу думку, головний пафос руху зазначеного періоду.

Український національний рух другої пол. 1980-х – 1991 рр. репрезентований різними національно-патріотичними силами: Спілкою письменників України (СПУ), утвореним за її ініціативою Народним рухом України (НРУ), численними неформальними громадськими та громадсько-політичними організаціями, серед яких особливе місце посідала створена на базі Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських Угод (1976–1982) Українська гелсінська спілка (УГС) (1988–1990), новими політичними партіями, державним органом – Верховною Радою УРСР, що прийняла Декларацію про державний суверенітет України й Акт про її незалежність, зрештою, весь український народ був прихильником демократії та носієм української національної ідеї.

Серцевина руху – переконаність у нерозривній єдності прав людини та прав нації на самовизначення, у незнищенності національної специфіки в світовому поступі – була лише рамковою (загальною) цінністю, яка об'єднувала людей з різними світоглядними позиціями: від соціалістично-комуністичних до радикально правих. Тому дослі-

дження цих позицій у русі становить неабиякий науковий інтерес.

Аналіз досліджень. Сучасна вітчизняна історична наука й деякою мірою навчальна та публіцистична література рясніє величезною кількістю публікацій, присвячених дослідженню різноманітних аспектів опозиційного руху (руху опору) в Україні в другій пол. ХХ ст. як загалом, так і його окремих періодів. Є й такі наукові розвідки, у яких аналізується стан наукової розробки проблеми опозиційного руху в Україні в сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії й робляться спроби систематизації напрацювань дослідників із цієї проблеми (Ніколаєць, URL; Бажан, URL; Ведмідь, URL; Котляр, URL).

Щодо аналізу українського національного руху 1980-х рр. як складника загального руху опору особливо помітними є праці О. Бажана та Ю. Данилюка (Бажан, Данилюк, 2000a,b), А. Русначенка (Русначенко, 1998; 1999), І. Стасюка (Стасюк, URL), Л. Дещинського (Дещинський, URL). Проте в них проблема ідейно-політичних позицій представників руху висвітлена, як ми вважаємо, лише частково та побіжно.

Метою статті є дослідження основних ідейно-політичних позицій в українському національному русі другої пол. 1980-х – 1991 років.

Виклад основного матеріалу. Найперше зазначимо, що поняття «опозиційний рух» або ж «рух опору» в умовах радянської тоталітарної дійсності відображали, на нашу думку, сукупність економічних, політичних, релігійних, культурних, інших течій і їх представників, які повністю або частково в тих чи інших формах протиставлялися офіційній доктрині в усіх сферах матеріального та духовного життя суспільства. За великим рахунком, як вважаємо, що це протиставлення здійснювалося в контексті вирішення проблеми «права людини – права нації». Тобто загальний рух опору в Україні післясталінського періоду за своїм змістом фактично був рухом правозахисним, оскільки відстоював як індивідуальні права особи (соціально-економічні, релігійні, політичні тощо), так і її колективні (національні) права.

Стосовно українського руху опору важливо зазначити, що відмінність між різними етапами руху полягала, зокрема, у тому, на яких правах, у силу тих чи інших обставин – особи чи українських національних правах – акцентувалася увага. Оскільки в період горбачовської лібералізації радянського режиму з'явилися умови для українського національного відродження, в т. ч. й у політико-державній площині, український рух опору виступив найперше як рух національний. Його представники виходили з розуміння національного права як природного права особи на національну ідентифікацію її народу, на національну форму її буття, що стверджується в політичній, економічній, культурній, духовній тощо площинах. Різним при цьому було бачення шляхів реалізації національних прав як найбільш ефективних, що об'єктивно дало змогу виділити базові позиції у функціонуванні руху: націонал-комунізму, інтегрального націоналізму та національного демократизму.

Варто зазначити, що саме з названих позицій свого часу здійснив спробу аналізувати суспільно-політичні погляди українських дисидентів 1960-х – 1970-х рр. український історик в еміграції І. Лисяк-Рудницький (Лисяк-Рудницький, 1991: 79–93).

Націонал-комунізм сягає своїм корінням в історію України 1920-х рр., за вдалим, на наш погляд, визначенням указанного автора, виступав «прагненням до емансипації УРСР з-під влади Москви при збереженні радянського устрою» (Лисяк-Рудницький, 1973: 233). Тобто був бажанням українських комуністів ствердити національну окремішність у галузі літератури (М. Хвильовий), освіти й науки (М. Скрипник, О. Шумський), економіки (М. Волобуєв), партійного життя (Ю. Лапчинський) і навіть незалежного національно-державного існування (С. Мазлах, В. Шахрай), залишаючи при цьому непідлеглою критиці саму комуністичну ідеологію. Інтелектуальні традиції українського націонал-комунізму продовжили дисиденти 1960-х рр.

Інтегрально-націоналістичну позицію в русі тією чи іншою мірою репрезентували прихильниками націоналістичного вчення Д. Донцова 1920-х рр., що в міжвоєнний період було взято на озброєння такою національно-визвольною інституцією як ОУН. Являючи собою не ту чи іншу програму перебудови держави, а лише новий світогляд народу, що визнає ідею нації, «чинний» націоналізм на шляху «розмаху волі» нації до свого «всеобіймаючого» ідеалу – самостійності – виправдовував «творче насильство», безоглядну диктатуру «меншості» над більшістю, ордену

«луччих людей» над масою, духовну національну виключність і «войовничість», одержимість і романтизм, «фанатизм» і нічим не обмежену національну експансію (Донцов, 1966). Бажаючи протиставитися комунізму як різновиду «російського месіанства» з його повним придушенням особи в державі, донцовський націоналізм, акцентуючи на виключно національному моменті боротьби, а фактично, лише замінюючи класовий егоїзм національним, класову диктатуру національною, містив у собі ті ж елементи, заради яких його творець вимагав свого часу повного відштовхування України від усього російського.

У сутності своїй «обидві течії, – як зазначав І. Лисяк-Рудницький, порівнюючи націонал-комунізм та інтегральний націоналізм, – виправдовують революційне насильство і диктатуру однієї партії, що діє від імені мас. Обидві є неліберальними і відкидають громадянські права, плюралістичний характер державного утворення, вищість закону, представницький уряд за західним типом» (Лисяк-Рудницький, 1991: 86).

Своєрідною «сублімацією» національного комунізму та інтегрального націоналізму, «очищеною від їх тоталітарних викривлень», була, за словами ученого, «платформа демократичного патріотизму» (Лисяк-Рудницький, 1991: 89–90), яка характеризувалася відродженням найбагатіших традицій українського визвольного руху XIX і поч. XX ст., традицій незалежної Української держави 1917–1920 рр. і національно-визвольних змагань українського народу в 1940-х – 1950-х рр. Загалом національно-демократичну позицію можна охарактеризувати як відстоювання первинності інтересів корінної української нації насамперед у відродженні самостійної української держави на демократичних засадах за забезпечення поваги до прав національних меншин та особи.

Аналіз зазначених ідейно-політичних позицій дає змогу виділити спільний, на нашу думку, аспект, що поєднав їх і дав можливість протиставитися більшовицькій ідеології у вирішенні національного питання, – ідею нації, віру в незнищенність національної специфіки у світовому розвитку й, зокрема, упевненість у необхідності національного самоствердження українського народу. Розбіжність же полягала в баченні їх представниками перспектив державотворення України (повністю самостійна держава чи складник федерації Союзу РСР) та особливо її суспільно-політичних засад (соціалістично-комуністична чи демократична система).

Започаткована горбачовською перебудовою ідеологічна відлига ознаменувалася розгортанням

нової культурної «націоналізації» в радянських республіках. Невідворотно почали оживати й сили відродження української нації. Письменники – національно свідомі частина української інтелігенції – першою (дисиденти перебували на той час у концтаборах) поспішили скористатися обіцянками демократизації й гласності, причому знаменним у перебудовний період було те, що йшлося не про окремі, індивідуальні виступи, як це було в пору дисидентства 1960-х рр., а про офіційно-організаційну акцію Спілки письменників України, розпочату у формі спеціального обговорення стану національної справи в червні 1986 р. з'їздом Спілки (IX з'їзд, 1986) і розгорненою ширше спеціальним пленумом її правління через рік, де затверджено основний напрям роботи письменників у галузі мовної політики в Україні (Постанова Пленуму, 1987).

Важливо звернути увагу на те, що письменники при цьому жодним чином не становили повноцінної опозиції до влади КПРС. Як причетні до цієї партійної влади, вони найбільше виступали проти русифікації (хоча й не називали саме так сутність мовно-культурної політики партії в Україні останніх десятиліть), проти викривлення ленінської національної політики партбюрократією в Україні, продовжуючи, по суті, ту саму націонал-комуністичну лінію, яка була характерною для руху 1960-х рр.

Бажаючи усунути несправедливе зверхне ставлення до української мови, повернути пошану їй насамперед у школі, українські діячі вимагали від керівництва УРСР державно-конституційного забезпечення статусу української мови, спеціальних державних заходів щодо усунення дискримінаційних статей загальносоюзного шкільного закону, що обмежував її вивчення в школах Української РСР (Обговорення проекту, 1987; Духовна місія, 1987), наполягаючи водночас на конституційному захисті (рівноправності) мов представників інших націй, що проживали в Україні, на необхідності забезпечення духовних потреб українців (школи, театри, художня самодіяльність, передплата періодичних видань тощо) за межами УРСР (Резолюції президії, 1988).

Твердість і послідовність українських письменників під час відстоювання власного варіанта вирішення мовного питання найбільшою мірою посприяли тому, що Верховною Радою УРСР усе-таки був прийнятий хоча й не зовсім досконалий, але довгоочікуваний «Закон про мови в Українській РСР», який проголошував українську мову державною мовою в республіці з поступовим забезпеченням їй пріоритетної ролі в роботі

державних органів, діловодстві й документації, навчанні й вихованні, у сфері обслуговування, судочинстві тощо (Сесія Верховної Ради, 1989).

Окрім мовного питання, СПУ порушувалися також інші національні проблеми, пов'язані, зокрема, з необхідністю об'єктивного висвітлення причин голодомору 1932–1933 рр. і створення Народної книги пам'яті про ці події, аналогічної Білої книги репресій 1960-х – 1970-х рр., необхідністю налагодження роботи з публікації творів репресованих авторів, розв'язання надзвичайно складних, пов'язаних на той час із Чорнобильською трагедією екологічних проблем (Резолюції президії, 1988).

У другій пол. 1980-х рр. заявили про себе перші нетрадиційні (неформальні) організації, серед яких, зокрема, – Український культурологічний клуб (УКК), Товариство Лева (ТЛ), клуб «Спадщина», Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ), Українська студентська спілка (УСС), Спілка українських студентів (СУС), Спілка незалежної української молоді (СНУМ), Українська націоналістична спілка (УНС), які своєю діяльністю багато в чому нагадували одна одну. Основними напрямками їхньої роботи було поширення ідей демократизації суспільства й національного відродження (Чупринка, 1987: 133–137; Литвин, 1991: 53–58; Звернення до громадян, 1989: 213–214), що репрезентує національно-демократичну платформу.

За статистикою ЦК КПУ, яка формувалася на підставі даних агентури радянського КДБ, уже в березні 1989 р. в Україні нараховувалося близько 60 тисяч «неформалів», які провели 1200 мітингів і зборів, до яких залучили 13 мільйонів осіб (Ідея державності, URL).

Неформальні товариства об'єднували під своїм дахом як крайніх націоналістів, так і членів різноманітних офіційних творчих спілок, комсомольських функціонерів, що свідчило про появу першої, хоча й невеликої «тріщини» в системі державно-партійного апарату (Дециньський, URL).

Глибшою «тріщиною» з погляду перспектив руйнування комуністичної імперії стало утворення партійної опозиції, відомої як «Демократична платформа у Компартії України». Її офіційним народженням можна вважати створення координаційних комітетів на початку 1990 р. у Києві (ідейно-організаційним центром «Демплатформи» був партком Київського університету імені Тараса Шевченка) та Харкові. Стратегічною метою для більшості «Демплатформи» було творення цивілізованої демократичної правової національної держави, що передбачало, зокрема, відмову від

монополії однієї ідеології, використання сучасної гуманістичної думки як теоретичної основи партії, відмову від комунізму як мети партії, від монополії на владу, департизацію органів державного управління та самоврядування, внутрішню демократизацію партії, її реорганізацію за парламентським зразком (Ідея державності, URL).

Народження справжнього політичного руху в другій половині 1980-х рр. пов'язано зі створенням Народного руху України за перебудову (НРУ або Рух) у вересні 1989 р. за ініціативою СПУ. Ця нова формація (перша широка демократична коаліція, яка закріпила єдність багатьох патріотичних українських сил: від комуністів-реформаторів до членів УГС) реалізацію національних прав українського народу на свої природні багатства й володіння одвічною територією, економічну безпеку, участь у поступальному процесі загальнолюдської цивілізації, на самозбереження через забезпечення пріоритету мови, національних традицій, звичаїв тощо пов'язувала лише зі створенням якісно нової плюралістичної, демократичної суспільно-політичної системи (Програма НРУ, 1989: 172–173). Але варто наголосити на тому, що перехід Руху від націонал-комуністичних поглядів Спілки письменників до національно-демократичних ідей ще не був, на нашу думку, повним на час створення Руху, адже єдино ілюзії щодо КППС тієї частини Руху, що була представлена насамперед членами СПУ, їхня віра в можливість оновлення радянської федерації ще давала змогу запропонованим рухівцями кардинальним змінам суспільно-політичної системи суміщатися, що на перший погляд і не дивно, з їхніми бажаннями будувати «оновлену» федерацію Союзу РСР.

Така лінія – баченого узгодження СРСР як демократичної правової держави із Союзом як державою федеративною – переважала на весняних 1990 р. виборах до Верховної Ради УРСР, коли Демблок, що напередодні виборів утворився із 43-х громадських організацій та об'єднань (екологічної асоціації «Зелений світ», товариства «Меморіал», ТУМ ім. Т. Шевченка тощо) й опирався на структури Руху, свої вагомим домаганням економічного та політичного суверенітету України, плюралізму всіх сфер життя, національного відродження українського народу, вільного розвитку культур і мов національних меншин України, свободи віросповідання, нової Конституції України в узгодженості з міжнародними правовими документами, вимоги ліквідації монопольного становища влади КППС «обгороджував» парканом «оновленої федерації» (Чубук, 1990: 78–79). Вона помітно позначилася також і на Деклара-

ції про державний суверенітет України, принципи якої мали використовуватися для укладання нового союзного договору (Декларація, 1992: 7–12).

Але якщо Рухові не вдалося скотитись на більше зближення з компартією, а невдовзі, на своїх Других Всеукраїнських зборах у жовтні 1990 р., навпаки, оголосити себе силою, опозиційною до КППС, і до того ж перейти на самостійницькі засади задля якнайміцнішого та якнайнадійнішого забезпечення українського суверенітету (Ухвала, 1991: 176–178), то це насамперед завдяки зусиллям його радикального крила, представленого спочатку членами УГС, а з квітня 1990 р. членами Української республіканської партії (УРП, що утворилася на основі УГС), які твердо стояли на позиціях розвалу СРСР і створення самостійних національних держав народів, що входили до його складу (Розмова, 1990: 76).

Члени Гельсінської спілки в Декларації принципів чітко визначили далекоюсягну мету цього об'єднання – відновлення української державності як «гарантії забезпечення економічних, соціальних, культурних, політичних та громадянських прав як українського народу, так і національних меншостей, що живуть на території України» (Українська Гельсінська Спілка, 1988: 92). Проте, ураховуючи тогочасний стан національної свідомості, коли хоч би що народ думав про самостійність, хай би як її хотів, він ще не наслідив її підтримувати відкрито, Спілка пропонувала конфедеративність співжиття народів СРСР як проміжний етап на шляху звільнення України від абсолютного національного безправ'я. Згодом, за рік бурхливих змін у суспільстві, коли, за свідченням Л. Лук'яненка, національна свідомість зросла, а страх перед можливими репресіями за сміливу думку зменшився й навіть ідея самостійності перестала здаватися такою екстремістською, УГС з вересня 1989 р. перейшла до пропаганди державної самостійності України (Лук'яненко, 1991: 282–283), а водночас і до пропаганди необхідності ліквідації монопольного становища КППС, пропаганди політичного плюралізму, ринкової економіки, демократичної виборчої системи, тим самим позиціонує свою національно-демократичну спрямованість.

Важливо зазначити, що наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. в українському національному русі помітно стає радикально-націоналістична позиція, представлена створеними політичними силами: Українською національною партією (УНП), радикальною частиною УРП, що в червні 1992 р. оформилася в окрему партію – Українську

консервативну республіканську партію (УКРП), політичним об'єднанням «Державна самостійність України» (ДСУ), Республіканською партією України (РПУ), Українською націонал-радикальною партією (УНРП), Українською міжпартійною асамблеєю (УМА, пізніше – Українська національна асамблея (УНА), яка в серпні 1991 р. поповнилася своєрідним військовим формуванням – Українською національною самообороною (УНСО)) тощо, які ставлять націю, національні інтереси вище від будь-яких інших цінностей, у т. ч. й прав особи (Білоус, 1992: 108–119; Слюсаренко, Томенко, 1992: 3–10).

Варто підкреслити, що партії національно-радикального спрямування в програмах чи у висловлюваннях їхніх лідерів однозначно вказали на прагнення здобути та побудувати Українську самостійну соборну державу в її етнічних кордонах і на демократичних правових засадах (Україна багатопартійна, 1991; Яворський, 1993b,c). І хоча більшість із цих політичних угруповань відійшла від революційного екстремізму донцовської ідеології, відкидаючи насильницькі дії й не закликаючи до них, заявляючи про поважне ставлення до інших націй і їхньої державності, разом із тим непорушним залишилося прагнення надавати перевагу суто національному моменту, найголовнішій, «пріоритетній», «консолідуючій», за словами одного з ідеологів УНА В. Яворського, ідеї – ідеї виховання в нації волі до життя й зростання під гаслом «Нація понад усе!», уважаючи «добром» і «прийнятним» для національної справи все те, що «утверджує існування моєї нації», і «злом» – «усе, що завдає їй шкоди» (Яворський, 1993a).

Пов'язуючи в принципі національну ідею лише з ідеєю демократичною, оскільки вона «служить мостом між українцями і не українцями, даючи можливість останнім прилучитися до української справи» (Яворський, 1993c), націоналісти все ж вважали, що завдання створення вільного демократичного суспільства повинні поступитися місцем першочерговим прагненням плекати «дійову українську потугу», реальну свідому українську силу, таку національну волю, яка допомогла б нації якнайшвидше оформитися в державний організм і затвердити його. У процесі ж цього можна відкидати будь-які заявки про людські права та громадські блага, особисті амбіції та інтереси (Десятников, 1992).

Натомість усе більш впливовою ставала саме національно-демократична позиція в українському русі. Важливо відзначити, що її, по суті, підтримували й політичні сили загальнодемократичного спрямування, які, незважаючи на те що

в принципі відстоювали пріоритет прав особи перед правами нації, у той період, коли вирішувалася доля України, своєю безпосередньою метою вважали домагатися суверенітету або ж повної самостійності української держави за паралельних прагнень запровадження демократичних гуманних норм у суспільстві. Зокрема, своєрідним компромісом у лавах демократичної опозиції під прапором національної ідеї стало створення в січні 1991 р. в Харкові Демократичного конгресу, що об'єднав 42 партії й рухи з 13 республік і своїм головним завданням передбачав «ліквідацію в мирній формі унітарних імперських структур Союзу і створення на його території незалежних демократичних держав» (Білоус, 1993: 55).

Зміцненню національно-демократичної позиції й, відповідно, пришвидшенню процесу розпаду радянської держави значною мірою посприяли, на нашу думку, і зовнішні чинники, якими були події в країнах комуністичного табору Центрально-Східної Європи з листопада 1989 р., пов'язані з поваленням ганебної берлінської стіни.

Вирішальним для українського народу став 1990-й рік із двома найвизначнішими, на наш погляд, подіями: першими менш-більш демократичними виборами до Верховної Ради в березні й прийняттям у липні Декларації про державний суверенітет України. Декларація стала не лише першим кроком на шляху до справжньої державної самостійності. Завдяки їй Україна одержала зростання національного патріотизму, адже відомо, що не лише члени Демблоку схвалили Декларацію, за неї голосувала також і партбюрократія, яка в силу деяких вагомих причин змушена була їй не протиставлятися. Своїми твердженнями, які зазвичай творять вихідну частину конституційних законів: про суверенітет народу як «єдиного джерела влади», про «самостійність у вирішенні будь-яких питань державного життя», про «верховенство законів республіки на своїй території» тощо, Декларація 16 липня 1990 р. проголосила перед усім світом український народ суб'єктом, господарем своєї землі, його право на економічну самостійність, екологічну безпеку, національно-культурне відродження, гарантуючи при цьому вільний національно-культурний розвиток усім національностям, що проживають в Україні (Декларація, 1992: 7–12).

Наступним кроком українського національного руху став проголошений Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 р. Акт про незалежність своєї батьківщини і створення самостійної держави – України (Акт, 1992: 12). А грудневий (1-го грудня 1991 р.) референдум

привів до легітимації нової державності народним волевиявленням, полегшив міжнародне визнання України, пришвидшив порозуміння із сусідніми державами, підтвердив мирний характер незалежнення.

Висновки. Отже, проведене дослідження українського національного руху другої пол.1980-х – 1991 рр. дало змогу виділити три основні ідейно-політичні позиції в розвитку боротьби руху за українські національні права, що за сутністю означали те чи інше бачення національно-патрі-

отичними силами перспектив державотворення України та суспільно-політичних засад її життєдіяльності: націонал-комуністичну, інтегрально-націоналістичну й націонал-демократичну. Пріоритетною виявилася позиція національного демократизму, представники якої обстоювали необхідність відродження самостійної держави українського народу як основи для демократичного розвитку за забезпечення поваги до міжнародно визнаних прав особи та національних меншин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акт проголошення незалежності України. *Права людини. Міжнародні договори України. Декларації, документи*. Київ : Наукова думка, 1992. С. 12.
2. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.). Київ : Рідний край, 2000. 232 с.
3. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. 20 ст.). Київ : Рідний край, 2000. 616 с.
4. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. URL: http://www.memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/02_2001/520.pdf (дата звернення: 04.11.2019).
5. Білоус А. Багатопартійність в Україні: порівняльний огляд. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 108–119.
6. Білоус А. О. Політичні об'єднання України. Київ : Україна, 1993. 108 с.
7. Ведмідь Л. А. Опозиційний рух в Україні другої половини 1950-х – середини 80-х років: вітчизняна історіографія. URL: <http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/3195/72.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 04.11.2019).
8. IX з'їзд письменників України. *Літературна Україна*. 1986. 12 червня.
9. Декларація про державний суверенітет України. *Права людини. Міжнародні договори України. Декларації, документи*. Київ : Наукова думка, 1992. С. 7–12.
10. Десятников В. А. Лицар повоює... Так хто ж вона – УНСО-УНА? *Демократична Україна*. 1992. 17 жовтня.
11. Дещинський Л. Є. Національно-визвольний рух в Україні у 80-х рр. XX ст. URL: http://vlp.com.ua/files/01_8.pdf (дата звернення: 30.12.2018).
12. Донцов Д. Націоналізм. Лондон : УВС, 1966. 363 с.
13. Духовна місія слова (із засідання президії правління СПУ в березні 1987 року). *Літературна Україна*. 1987. 12 березня.
14. Звернення до громадян Української РСР, до всіх українців в Україні й не в Україні суцких. *Сучасність*. 1989. № 5. С. 213–214.
15. Ідея державності у суспільно-політичній думці 40–80-х років. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r06.htm> (дата звернення: 30.12.2018).
16. Котляр Ю. До питання про термінологію та хронологію інакомислення в Україні в 50-х – 80-х рр. XX ст. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/4.pdf> (дата звернення 04.11.2019).
17. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. *Між історією й політикою*. Мюнхен : Сучасність, 1973. С. 243–249.
18. Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських радянських дисидентів. *Нариси з історії нової України*. Львів : Меморіал, 1991. С. 79–93.
19. Литвин В. Молодіжні громадсько-політичні організації. *Політика і час*. 1991. № 3. С. 53–58.
20. Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну. Київ : МП «Пам'ятки України», 1991. 320 с.
21. Ніколаєць К. Висвітлення діяльності опозиційного руху в УРСР у II пол. 1960-х – поч. 1980-х рр. у наукових дослідженнях. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bistream/handle/123456789/12415/27-Nikolaiets.pdf?seguence=1> (дата звернення: 30.12.2018).
22. Обговорення проекту Статуту школи. Немає скарбу ціннішого. *Радянська освіта*. 1987. 3 квітня.
23. Постанова Пленуму Правління Спілки письменників України. *Літературна Україна*. 1987. 9 липня.
24. Програма НРУ за перебудову. *Сучасність*. 1989. № 12. С. 167–192.
25. Резолюції президії правління СПУ та правління Київської організації СПУ. *Літературна Україна*. 1988. 28 липня.
26. Розмова з Вяч. Чорноволом. *Сучасність*. 1990. № 4. С. 70–86.
27. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1998. 720 с.
28. Русначенко А. Розумом та серцем. Українська суспільно-політична думка 1940 – 1980-х років. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 1999.
29. Сесія Верховної Ради Української РСР. *Літературна Україна*. 1989. 2 листопада.
30. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. До проблеми класифікації нових політичних партій України. *Філософська і соціологічна думка*. 1992. № 5. С. 3–10.

31. Стасюк І. М. Тактика боротьби українців за національно-політичні права народу та державну незалежність у 50–80-х роках ХХ ст. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/10876/1/43.pdf> (дата звернення: 30.12.2018).
32. Стасюк І. М. Характерні ознаки та особливості українського національно-патріотичного руху в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років). URL: http://vlp.com.ua/files/31_3.pdf (дата звернення: 30.12.2018).
33. Україна багатопартійна: Програмові документи нових партій. Київ: МП «Пам'ятки України», 1991. 192 с.
34. Українська Гельсінська Спілка. Декларація принципів. *Сучасність*. 1988. № 12. С. 92–99.
35. Ухвала Других Всеукраїнських зборів Руху. *Сучасність*. 1991. № 1. С. 176–178.
36. Чубук М. Вибори свого майбутнього. *Сучасність*. 1990. № 2. С. 78–79.
37. Чупринка С. Бути чи не бути. *Український вісник*. 1987. Вип. 8. С. 133–137.
38. Яворський В. Взаємини між націями та історичні особливості боротьби українців за незалежність. *Народна армія*. 1993. 18 листопада.
39. Яворський В. Свобода української нації та консолідація населення України. *Народна армія*. 1993. 10 грудня.
40. Яворський В. Свобода української нації та консолідація населення України. *Народна армія*. 17 грудня.

REFERENCES

1. Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy [The Act of Declaration of Independence of Ukraine]. *Human Rights. International Treaties of Ukraine. Declarations, Documents*. Kyiv: Naukova Dumka Publishers, 1992. P. 12 [in Ukrainian].
2. Bazhan O. H., Danyliuk Yu. Z. Ukrainskiy natsionalnyi rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets 1950-kh – 1980-ti rr.) [Ukrainian National Movement: Main Tendencies and Stages of Development (Late 1950s – 1980s)]. Kyiv: Ridnyi Krai Publishers, 2000. 232 p. [in Ukrainian].
3. Bazhan O., Danyliuk Yu. Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. 20 st.) [Opposition in Ukraine (the Second Half of the 1950s – 1980s)]. Kyiv: Ridnyi Krai Publishers, 2000. 616 p. [in Ukrainian].
4. Bazhan O. Doslidzhennia problem dysydentskoho rukhu v Ukraini v suchasni zarubizhnii ta vitchyznani istoriohrafii [Research of The Ukrainian Dissident Movement Problems in Contemporary Foreign and National Historiography]. URL: http://www.memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/02_2001/520.pdf (last accessed data 04.11.2019) [in Ukrainian].
5. Bilous A. Bahatopartiinist v Ukraini: porivnialnyi ohliad [Multiparty System in Ukraine: Comparative Review]. *Modern Times*. 1992. No. 6. Pp. 108–119 [in Ukrainian].
6. Bilous A. O. Politychni obiednannia Ukrainy [Political Associations of Ukraine]. Kyiv: Ukraina Publishers, 1993. 108 p. [in Ukrainian].
7. Vedmid L. A. Opozytsiinyi rukh v Ukraini druhoi polovyny 1950-kh – seredyny 80-kh rokiv: vitchyzniana istoriohrafia [Opposition Movement in Ukraine in the Second Half of the 1950s – Mid-1980s: Domestic Historiography]. URL: <http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/3195/72.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (last accessed data 04.11.2019) [in Ukrainian].
8. IX zizd pysmennykiv Ukrainy [IX Congress of Writers of Ukraine]. *Literary Ukraine*. 1986. June 12 [in Ukrainian].
9. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine]. *Human Rights. International Treaties of Ukraine. Declarations, Documents*. Kyiv: Naukova Dumka Publishers, 1992. Pp. 7–12 [in Ukrainian].
10. Desiatnykov V. A lytsar povoiuie... Tak khto zh vona – UNSO-UNA? [And the Knight Will Fight... So Who is She – UPSD – UNA?]. *Democratic Ukraine*. 1992. October 17 [in Ukrainian].
11. Deshchynskiy L. Ye. Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini u 80-kh rr. XX st. [National Liberation Movement in Ukraine in 1980-s]. URL: http://vlp.com.ua/files/01_8.pdf (last accessed data 30.12.2018) [in Ukrainian].
12. Dontsov D. Natsionalizm [Nationalism]. London: UVS publishers, 1996. 363 p. [in Ukrainian].
13. Dukhovna misiia slova (iz zasidannia prezydii pravlinnia SPU v berezni 1987 roku) [The Spiritual Mission of the Word (from the Meeting of the Presidium of the SPU Board in March 1987)]. *Literary Ukraine*. 1987. March 12 [in Ukrainian].
14. Zvernennia do hromadian Ukrainskoi RSR, do vsikh ukraintsiiv v Ukraini y ne v Ukraini sushchykh [Appeal to the Citizens of the Ukrainian SSR, to All Ukrainians in Ukraine and Not in Ukraine]. *Modern Times*. 1989. No. 5. Pp. 213–214 [in Ukrainian].
15. Ideia derzhavnosti u suspilno-politychnii dumtsi 40 – 80-kh rokiv [The idea of Statehood in the Socio-Political Thought of the 40s – 80s]. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r06.htm> (last accessed data 30.12.2018) [in Ukrainian].
16. Kotliar Yu. Do pytannia pro terminolohiiu ta khronolohiiu inakomyshlennia v Ukraini v 50-kh – 80-kh rr. XX st. [On the Question of the Terminology and Chronology of Dissidence in Ukraine in the 1950s – 1980's]. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/4.pdf> (last accessed data 04.11.2019) [in Ukrainian].
17. Lysiak-Rudnytskyi I. Natsionalizm [Nationalism]. *Between History and Politics*. Munich: Suchasnist Publishers, 1973. Pp. 243–249 [in Ukrainian].
18. Lysiak-Rudnytskyi I. Politychna dumka ukrainskykh radianskykh dysydyntiv [Ukrainian Soviet Dissidents' Political Opinion]. *Outlines of New Ukrainian History*. Lviv: Memorial Publishers, 1991. Pp. 79–93 [in Ukrainian].
19. Lytvyn V. Molodizhni hromadsko-politychni orhanizatsii [Youth Socio-Political Organizations]. *Politics and Time*. 1991. No. 3. Pp. 53–58 [in Ukrainian].
20. Lukianenko L. Viruiu v Boha i v Ukrainu [I Believe in God and Ukraine]. Kyiv: MP “Pamiatky Ukrainy”, 1991. 320 p. [in Ukrainian].
21. Nikolaiets K. Vysvitlennia diialnosti opozytsiinoho rukhu v URSR u II pol. 1960-kh – poch. 1980-kh rr. u naukovykh doslidzhenniakh [Reporting on the Activity of the Opposition Movement in the USSR in the Second Half of 1960s - Early 1980s in Scientific Research]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bistream/handle/123456789/12415/27-Nikolaiets.pdf?sequence=1> (last accessed data 30.12.2018) [in Ukrainian].

22. Obhovorennia proektu Statutu shkoly. Nemaie skarbu tsinnishoho [Discussion of the School Charter Draft. There is No Treasure More Valuable]. *Soviet Education*. 1987. April 3 [in Ukrainian].
23. Postanova Plenumu Pravlinnia Spilky pysmennykiv Ukrainy [Resolution of the Plenum of the Ukrainian Writers Union Board]. *Literary Ukraine*. 1987. July 9 [in Ukrainian].
24. Prohrama NRU za perebudovu [PMU Reconstruction Programme]. *Modern Times*. 1989. No. 12. Pp. 167–192 [in Ukrainian].
25. Rezoliutsii prezydii pravlinnia SPU ta pravlinnia Kyivskoi orhanizatsii SPU [Resolutions of the Presidium of the SPU Board and the Board of the Kyiv SPU Organization]. *Literary Ukraine*. 1988. July 28 [in Ukrainian].
26. Rozмова z Viach. Chornovolom [Conversation with Viach. Chornovil]. *Modern Times*. 1990. No. 4. Pp. 70–86 [in Ukrainian].
27. Rusnachenko A. Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv [National Liberation Movement in Ukraine: Mid-1950s – Early 1990s]. Kyiv: O. Teliha Publishers, 1998. 720 p. [in Ukrainian].
28. Rusnachenko A. Rozumom ta sertsem. Ukrainska suspilno-politychna dumka 1940 – 1980-kh rokiv [With Mind and Heart. Ukrainian Socio-Political Thought of 1940 – 1980s]. Kyiv: “KM Academia” Publishers, 1999 [in Ukrainian].
29. Sesiia Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR [Session of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR]. *Literary Ukraine*. 1989. November 2 [in Ukrainian].
30. Sliusarenko A. H., Tomenko M. V. Do problemy klasyfikatsii novykh politychnykh partii Ukrainy [To the Problem of New Ukrainian Political Parties Classification]. *Philosophical and Sociological Thought*. 1992. No. 5. Pp. 3–10 [in Ukrainian].
31. Stasiuk I. M. Taktyka borotby ukraintsv za natsionalno-politychni prava narodu ta derzhavnu nezalezhnist u 50 – 80-kh rokakh XX st [Tactics of Ukrainians' Struggle for National and Political Rights of the People and State Independence in the 1950s – 1980s]. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/10876/1/43.pdf> (last accessed data 30.12.2018) [in Ukrainian].
32. Stasiuk I. M. Kharakterni oznaky ta osoblyvosti ukrainskoho natsionalno-patriotichnoho rukhu v URSS (seredyna 1950-kh – kinets 1980-kh rokiv) [Characteristic Features and Specialties of the Ukrainian National-Patriotic Movement in the USSR (Mid-1950s – Late 1980s)]. URL: http://vlp.com.ua/files/31_3.pdf (last accessed data 30.12.2018) [in Ukrainian].
33. Ukraina bahatopartiina: Prohramovi dokumenty novykh partii [Multiparty Ukraine: Programme Documents of New Parties]. Kyiv: MP “Pamiatky Ukrainy” Publishers, 1991. 192 p. [in Ukrainian].
34. Ukrainska Helsinska Spilka. Deklaratsiia pryntsyviv [Ukrainian Helsinki Union. Declaration of Principles]. *Modern Times*. 1988. No. 12. Pp. 92–99 [in Ukrainian].
35. Ukhvala Druhykh Vseukrainskykh zboriv Rukhu [Resolution of the Second All-Ukrainian Movement Meeting]. *Modern Times*. 1991. No. 1. Pp. 176–178 [in Ukrainian].
36. Chubuk M. Vybory svoho maibutnoho [Election of Your Future]. *Modern Times*. 1990. No. 2. Pp. 78–79 [in Ukrainian].
37. Chuprynka S. Buty chy ne buty [To Be or Not to Be]. *Ukrainian Herald*. 1987. Vol. 8. Pp. 133–137 [in Ukrainian].
38. Yavorskyi V. Vzaiemny mizh natsiiamy ta istorychni osoblyvosti borotby ukraintsv za nezalezhnist [Relations Between Nations and Historical Features of Ukrainians' Struggle for Independence]. *People's Army*. 1993. November 18 [in Ukrainian].
39. Yavorskyi V. Svoboda ukrainskoi natsii ta konsolidatsiia naseleння Ukrainy [Freedom of the Ukrainian Nation and Consolidation of the Population of Ukraine]. *People's Army*. 1993. December 10 [in Ukrainian].
40. Yavorskyi V. Svoboda ukrainskoi natsii ta konsolidatsiia naseleння Ukrainy [Freedom of the Ukrainian Nation and Consolidation of the Population of Ukraine]. *People's Army*. December 17 [in Ukrainian].